

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

КУЦЕНКО ІГОР ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК: 338.431.84

**ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЇ НА РОЗВИТОК СУБ'ЄКТІВ
АГРАРНОГО БІЗНЕСУ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми - 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському національному аграрному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент,
МАСЛАК Олександр Миколайович,
Сумський національний аграрний університет,
доцент кафедри менеджменту

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
ГРАНОВСЬКА Вікторія Григорівна,
Херсонський державний аграрно-економічний
університет, перший проректор, проректор з науково-
педагогічної роботи

доктор економічних наук, професор,
НІФАТОВА Олена Михайлівна,
Київський національний університет
технологій та дизайну, професор
кафедри підприємництва та бізнесу

Захист відбудеться 24 березня 2020 року о 14.⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.859.01 у Сумському національному аграрному університеті за адресою: 40021, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160, зала засідань вченої ради.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського національного аграрного університету за адресою: 40021, м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160, корпус факультету економіки і менеджменту.

Автореферат розісланий 23 лютого 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.М. Жмайлов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах формування багатоукладної економіки досвід розвинених країн підтверджує доцільність здійснення інтеграційних процесів суб'єктами аграрного бізнесу. Інтеграція дозволяє забезпечити техніко-технологічну, організаційно-управлінську та економічну єдність її учасників. Поглиблення рівня інтеграції позитивно впливає на інвестиційну активність. При цьому спостерігається розширення можливостей залучення кредитних ресурсів, підвищення привабливості аграрного бізнесу для потенційних інвесторів, скорочення термінів окупності інвестицій, зменшення виробничих і транзакційних витрат. Інтеграційні зв'язки стають одним з більш визначальних факторів, сприятливих для підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Таким чином, особливу актуальність набувають більш раціональні та адаптовані до сучасних умов господарювання форми інтеграції, що обумовлює необхідність визначення впливу таких процесів на суб'єктів аграрного бізнесу.

Серед опублікованих результатів наукових досліджень проблемам розвитку інтеграційних процесів та дослідженню їх форм, присвячено роботи В. Андрійчука, П. Гайдуцького, В. Габора, В. Грановської, Ю. Данька, Т. Дудар, М. Коденської, О. Крисального, М. Кропивка, Ю. Лупенка, П. Макаренка, М. Маліка, О. Ніфатової, Ю. Нестерчука, П. Саблука, В. Терещенка, І. Червена, Г. Черевка, О. Шпичака та інші, а також роботи зарубіжних учених, таких як Б. Баласса, Н. Вінер, Е. Гааза, К. Дойч, М. Портера, Т. Парсон, В. Леонт'єва, П. Робсон, А. Рюгман, Г. фон Хаберлера, У. Уоллас, Е. Хаас, М. Ходжес, О. Уільямсон, М. Йованович, М. Мендес та інших.

Проте, не зважаючи на існуючі наукові доробки вітчизняних та зарубіжних дослідників із цієї проблематики, відсутня єдина думка щодо критеріїв інтеграційного процесу, реалізації цілей і етапів його проходження, вибору альтернативних форм інтегрованих структур та досліджень їх ефективності, а також підходів до створення галузевих інноваційних кластерів. Потребують подальших досліджень умови та послідовність етапів інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу до обраних форм інтегрованих структур. Усе вищезазначене обумовлює вибір теми дисертаційного дослідження, визначає його мету, завдання, об'єкт, предмет та структурну побудову роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Програми розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Сумської області на період до 2020 року, затвердженої рішенням сесії Сумської обласної ради від 07.10.2016. Основні положення дисертаційної роботи відповідають пріоритетним напрямкам науково-дослідних робіт Сумського національного аграрного університету. Зокрема, за темою: «Організаційно-економічні аспекти розвитку агропромислового комплексу та сільських територій» (номер державної реєстрації 0115U000775) досліджено теоретичні та організаційно-економічні

засади функціонування інтегрованих аграрних формувань в Україні; за темою: «Організаційно-економічні механізми формування аграрних логістичних систем» (номер державної реєстрації 0115U000774) обґрунтовано теоретико-методичні підходи до створення кластерних інтеграційних структур.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розробці теоретико-методичних аспектів інтеграції та її впливу на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу, а також практичних рекомендацій для визначення ефективних форм інтегрованих структур в залежності від пріоритету учасника. Відповідно до мети поставлені та вирішувались наступні завдання:

- поглибити теоретичні підходи щодо розуміння сутності інтеграції;
- визначити зв'язок дифузії та інтеграції суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм в аграрному секторі економіки;
- дослідити механізми інтеграції при створенні різних форм інтегрованих структур в аграрному бізнесі;
- провести оцінку та аналіз діяльності суб'єктів аграрного бізнесу;
- визначити пріоритети суб'єктів аграрного бізнесу при прийнятті рішення щодо інтегрування, з метою з їх врахування в процесі вибору виду та напрямку інтеграції;
- обґрунтувати вибір форми інтегрованої структури з урахуванням пріоритетів суб'єктів аграрного бізнесу;
- розробити модель галузевого інтеграційного кластеру для суб'єктів аграрного бізнесу.

Об'єкт дослідження – процеси інтеграції та оцінка їх впливу на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів визначення впливу інтеграції на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу.

Методи дослідження. Методологія дисертаційного дослідження ґрунтується на загальноприйнятих принципах проведення комплексних наукових досліджень. Теоретичною та методологічною основою дисертаційної роботи є діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення питань інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу, основні наукові положення сучасної економічної теорії та наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. При вирішенні поставлених завдань використано такі наукові методи й прийоми аналізу: *системно-структурний* та *абстрактно-логічний*, зокрема їх прийоми: *узагальнення, аналізу та синтезу, індукції та дедукції* (для формулювання теоретичних результатів дослідження, уточнення понятійного апарату, формулювання висновків і пропозицій); *статистичний* та *економіко-математичний*, зокрема їх прийоми: *порівняння* (для співставлення фактичних даних звітного та попередніх періодів), *групування* (для виявлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між окремими складовими й показниками фінансових результатів діяльності підприємств), *багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз* (для дослідження ефективності діяльності

сільськогосподарських підприємств Сумської області); *соціологічних досліджень* – при анкетуванні керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання Сумської області; *метод аналізу ієрархії* – для визначення варіативності здійснення інтеграційних процесів суб'єктами аграрного бізнесу; *класифікації і ранжування* – при поділі дифузії на види за рівнем її щільності, *аналогій* – при розробці аспектів формування галузевих інноваційних кластерів. Для наочного представлення отриманих результатів використано *графічний і табличний методи*.

Інформаційною базою дисертаційного дослідження є первинна інформація, отримана за результатами власних досліджень та спостережень, публікації вітчизняних та світових учених, монографічні видання, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Сумській області, Департаменту агропромислового розвитку Сумської обласної державної адміністрації, нормативно-правові акти України, зокрема Закони України, розпорядчі документи міністерств та відомств, програмні документи регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування, дані статистичної звітності сільськогосподарських підприємств Сумської області, інформаційні ресурси мережі *Internet*.

Наукова новизна одержаних результатів. До більш вагомих результатів дослідження, що розкривають зміст дисертації, характеризують її наукову новизну та виносяться на захист, належать такі:

вперше:

- розроблено методичний підхід до визначення ширини інтеграційного каналу, що відображає обсяг послуг, які підприємство-інтегратор може надати суб'єкту інтеграційного процесу, залежно від його потреб для отримання спільної виробничої, фінансової чи соціально-економічної вигоди;

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат через уточнення трактування таких категорій як «дифузії», «мікропросторова агропромислова інтеграція», «логістична агропромислова інтеграція» та «галузевий інноваційний кластер», що дає можливість комплексного розуміння основних процесів та явищ що формують предмет дослідження впливу інтеграції на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу;

- алгоритм здійснення інтеграційного процесу між суб'єктами аграрного бізнесу в умовах відкритості та інтернаціоналізації ринків агропродовольчої продукції, який на відміну від існуючих, доповнено проведенням комплексного дослідження сильних та слабких сторін суб'єктів інтеграції, а також визначенням можливостей та загроз, які виникатимуть після завершення інтеграції окремих суб'єктів аграрного бізнесу в інтегровану структуру;

- методичний підхід до розрахунку показника щільності дифузії, підґрунтям якого є ширина інтеграційного каналу, і який характеризує зміни суб'єктів аграрного бізнесу при інтеграції та дифузії інновацій щодо оновлення їх виробничих та інших систем;

набули подальшого розвитку:

– ідентифікація пріоритетів інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу, серед яких визначено: фінансово-економічні; виробничі; політичні або державні; технологічні; управлінські; соціальні; екологічні, що дозволяє учасникам процесу використовувати їх комплексно або вибірково, при цьому загальна чисельність пріоритетів залежить від індивідуальних характеристик зацікавлених суб'єктів аграрного бізнесу, а також показників ефективності діяльності інтегрованої структури;

– механізм створення галузевого інноваційного кластеру, що на відміну від існуючих ґрунтується на точках зростання, серед яких виділені аграрні холдинги, діяльність яких спрямована на застосування сучасних інноваційних технологій, а також сприяння поширенню таких технологій та забезпечення їх можливої дифузії;

– методичний підхід до вибору форми інтегрованої структури з урахуванням пріоритетів та цілей суб'єктів аграрного бізнесу на підставі методу аналізу ієрархій;

– теоретико-методичні підходи до визначення синергетичного ефекту в галузевому інноваційному кластері, що досягається через дифузії інновацій та нових технологій, яка спрямовується від точок зростання кластеру до інших його учасників.

– **Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що теоретичні й практичні положення, висновки і пропозиції дисертаційної роботи, спрямовані на розв'язання проблем, обумовлених інтеграційними процесами та оцінкою їх впливу на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу, а також забезпечують можливість більш ефективного управління такими процесами. Методичні рекомендації щодо утворення суб'єктами аграрного бізнесу галузевих кластерних структур, запровадження інтеграційних процесів та дифузії при розбудові галузевих інноваційних кластерів, визначення синергетичного ефекту спільної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу Сумської області, знайшли відображення при реалізації регіональних програмних документів (довідка Департаменту агропромислового розвитку Сумської обласної державної адміністрації № 01-18/857 від 28.05.2020 р.).

– Методичні рекомендації до вибору форми інтегрованої структури, враховуючи пріоритети та цілі суб'єктів аграрного бізнесу, визначення ширини інтеграційного каналу, алгоритму здійснення інтеграції з урахуванням можливих факторів впливу на прийняття відповідного рішення, прийняті для використання в діяльності Асоціації «Спілка аграрних підприємств Сумської області» (довідка № 23 від 15.05.2020 р.), фермерського господарства «Мрія-СК» Сумського району (довідка № 81 від 19.06.2020 р.), приватного підприємства «Дружба б» Білопільського району (довідка від 12.06.2020 р.).

– Результати досліджень використовувалися у навчальному процесі Сумського національного аграрного університету під час викладання дисциплін «Логістичний менеджмент», «Управління змінами», «Аграрна політика» для

здобувачів вищого освітнього ступеня магістр спеціальності 073 «Менеджмент» (довідка №1272 від 28.05.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки та рекомендації є підсумком особистих наукових досліджень. Опубліковані наукові праці є самостійними розробками і відображають основний зміст дисертації.

Дисертація є самостійною науковою працею, в якій розв'язано важливе наукове завдання щодо визначення впливу інтеграції на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу. Наведені в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать особисто автору. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті положення, які є результатом власних досліджень. Внесок автора у спільних публікаціях зазначено в загальному списку публікацій в авторефераті.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися й отримали позитивну оцінку на таких науково-практичних конференціях: «Науково-практична конференція викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ» (м. Суми, 2014), «Актуальні проблеми сучасної економіки: реалії сьогодення» (м. Ужгород, 2015 р.), «Економічна теорія: Еволюція парадигми та революційні гіпотези» (м. Київ, 2015 р.), «The prospects of grain production in Ukraine» (Bratislava, 2016), «Прогнозування та моделювання соціально-економічних процесів сьогодення» (м. Київ, 2017 р.), «Формування стратегії розвитку та управління підприємствами АПК в ринкових умовах» (м. Полтава, 2017 р.), «Економічний потенціал сталого розвитку країни: сучасний стан, тенденції та проблеми відтворення» (м. Львів, 2017).

Публікації. За результатами проведених досліджень опубліковано 21 наукова праця загальним обсягом 9,64 друк. арк., з яких 15 одноосібних (8,94 друк. арк.). Із загальної кількості публікацій – три колективних монографії (2,72 друк. арк. належить авторові), сім статей опубліковано у наукових фахових виданнях (3,4 друк. арк.), дві статті у закордонних виданнях, що індексується в наукометричній базі даних Web of Science (1,8 друк. арк., з яких 0,35 друк. арк. належить авторові), сім тез доповідей на наукових конференціях (1,03 друк. арк.), дві наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації (0,69 друк. арк., з яких 0,34 друк. арк. належить авторові).

Структура й обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 230 стор., у тому числі основного тексту 187 стор., 60 табл., 48 рис., 11 додатків і список використаних джерел, що вміщує 244 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, основні завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, визначено

наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, особистий внесок автора, наведено дані щодо апробації результатів дослідження, їх опублікування та структури дисертації.

У першому розділі – «**Теоретико-методологічні аспекти інтеграції та її впливу на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу**» – досліджено сутність інтеграції, охарактеризовано її основні види, форми та напрями, визначено види суб'єктів аграрного бізнесу, розглянуто дифузію як складову процесу інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу, досліджено механізми створення інтегрованих структур в аграрному бізнесі.

Теоретичний аналіз і узагальнення базових понять і категорій стосовно інтеграції, дозволили встановити відсутність однозначного розуміння сутності цього процесу. За результатами аналізу існуючих підходів до класифікації інтеграції доповнено її види та напрями. Виокремлено мікропросторову агропромислову інтеграцію як вид, який передбачає встановлення економічних зв'язків між великими аграрними компаніями з розвиненою виробничою, заготівельно-збутовою, обслуговуючою інфраструктурою та дрібними товаровиробниками, які функціонують наближено один від одного, щодо виробництва, обробки (переробки) та збуту окремих видів сільськогосподарської продукції з метою отримання додаткового прибутку.

Існуючі виробничий, збутовий, фінансовий, освітній, соціальний напрями інтеграції доповнено логістичним, який передбачає спільну діяльність учасників інтеграційного процесу щодо транспортування, первинної обробки (фасування), складування, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства з використанням відповідної матеріально-технічної бази (логістичної інфраструктури) на договірних засадах. Логістичний напрям агропромислової інтеграції є невід'ємним елементом в ланцюгах постачання агропродукції від виробників до кінцевих споживачів.

Виходячи із авторського розуміння мікропросторової та логістичної агропромислової інтеграції, у роботі запропоновано удосконалену схему видів, напрямів і форм інтеграції (рис. 1).

За результатами дослідження процесів інтеграції встановлено, що підприємства-учасники інтегрованої структури можуть втрачати частину управлінських повноважень, а також зазнавати зміни у виробничому процесі, асортименті продукції, спеціалізації, кадровому забезпеченні тощо. Вивчення таких змін, доцільно досліджувати через дифузію, яка відображає реальний результат інтеграції та її наслідки для всіх учасників.

Виходячи із уточненого розуміння дифузії при здійсненні інтеграції, у роботі сформоване авторське бачення дифузії як багатовекторного процесу проникнення фінансових потоків, управлінських повноважень і функцій, виробничих систем та технологій інтегрованої структури та її учасників. У процесі дослідження та систематизації наукової думки щодо дифузії, сформоване власне розуміння горизонтальної та вертикальної типів дифузії в інтегрованій структурі. Так, горизонтальною дифузією є проникнення

інтегрованої структури на нові території та сфери діяльності з метою пошуку нових учасників.

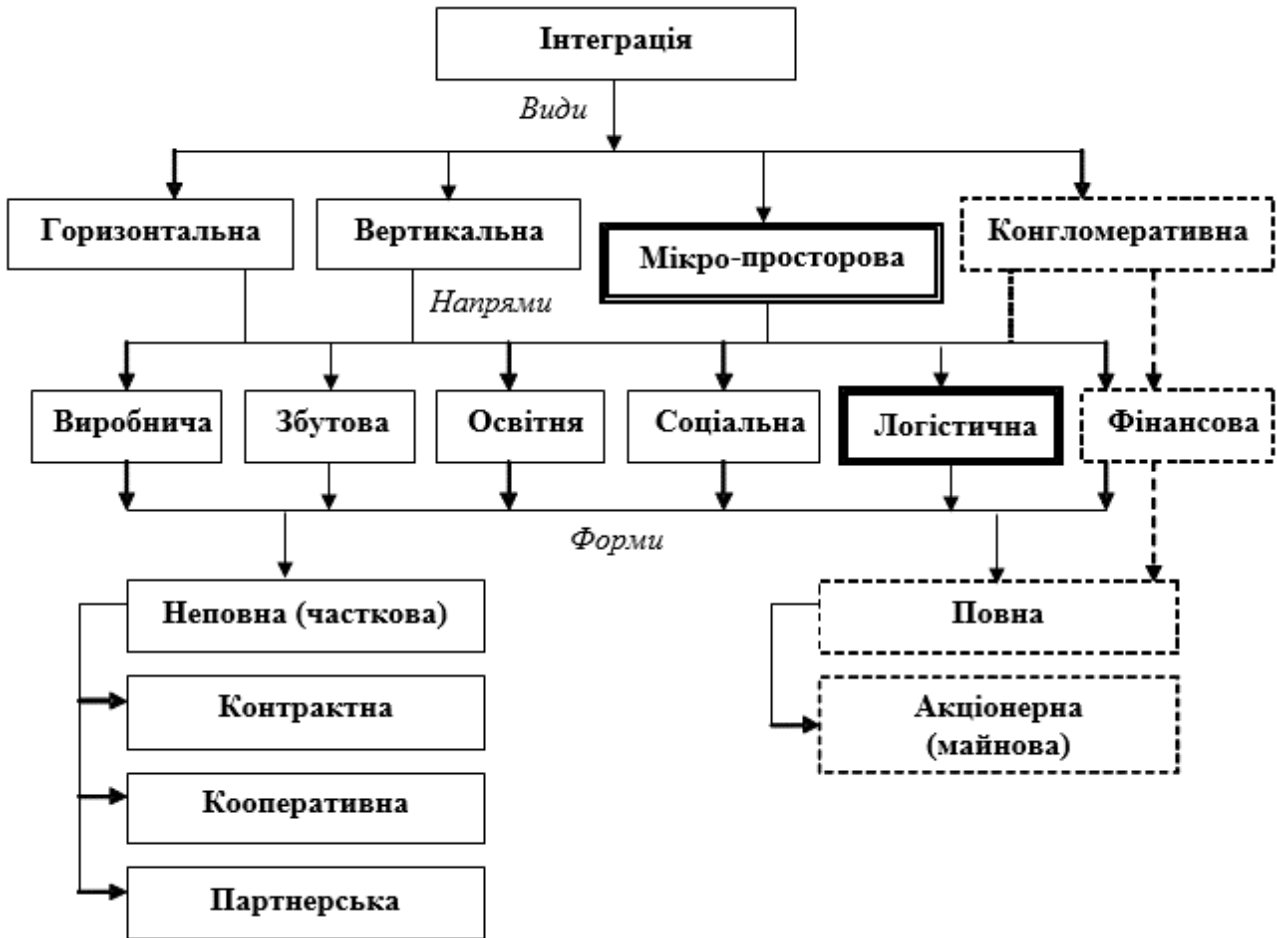

Рис. 1. Види, напрями та форм інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу

У процесі дослідження встановлено, що явище дифузії відбувається в економічному просторі окремих суб'єктів, які створюють нову інтегровану структуру, або інтегруються до вже діючої структури. Встановлено, що при дифузії можуть не лише посилюватися, але й поглинатися різні сфери впливу одного суб'єкта інтегрованої структури сферами впливу іншого суб'єкта інтегрованої структури, або вже функціонуючої інтегрованої структури. При цьому, чим більшою є інтегрована структура, тим меншими - управлінські повноваження її нових учасників.

За результатами дослідження встановлено, що більш поширеною інтегрованою структурою в агропромисловому секторі Сумської області є холдинг. У такій інтегрованій структурі відбувається дифузія, тобто проникнення інновацій у виробничу, соціальну, технологічну, фінансову й іншу діяльність між її учасниками. Нововведеннями виступають прогресивні системи технологій виробництва, новітня логістична інфраструктура, потужне інформаційно-аналітичне та комунікаційне забезпечення тощо. Проте, разом із дифузією інновацій та сучасних технологій відбувається й управлінська. При цьому, при входженні до такої інтегрованої структури, підприємство-учасник

втрачає частину своїх управлінських повноважень, фінансової незалежності, виробничих ресурсів тощо (рис. 2).

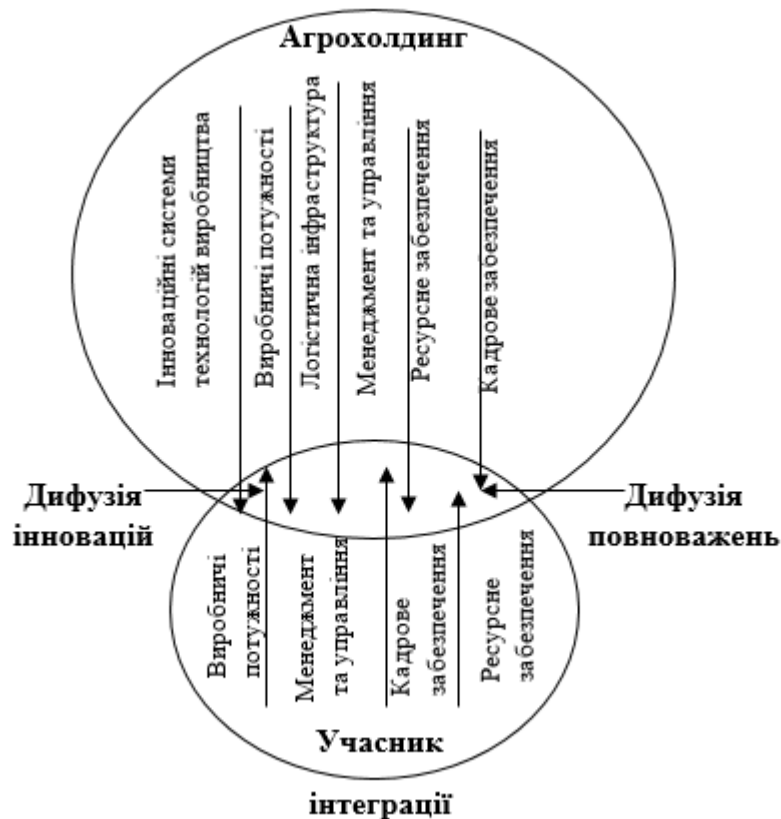

Рис. 2. Багатовекторна дифузія в аграрних холдингах

Вертикальною дифузією є проникнення інтегрованої структури у внутрішню виробничо-господарську, управлінську, фінансову і іншу діяльність суб'єктів господарювання, які стали членами інтегрованої структури.

У процесі дослідження встановлено, що більшість учасників холдингу не мають впливу на прийняття управлінських чи господарських рішень головною компанією-інтегратором. У першу чергу це стосується кадрового забезпечення, організації виробничої діяльності та її напрямів.

В якості синтезованого результату систематизації чинників впливу на вибір форми інтеграційної структури, послідовності інтеграційних процесів та більш чіткого їх розмежування за функціональним призначенням, виділено наступні пріоритети інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу: фінансово-економічні та виробничі; політичні або державні; технологічні; управлінські; соціальні та екологічні. Встановлено, що інтеграцію між суб'єктами аграрного бізнесу доцільно досліджувати із позиції діючої інтегрованої структури, а також новоствореної інтегрованої структури та окремого суб'єкта інтеграції.

У другому розділі – **«Сучасний стан інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки»** – проведено аналіз основних показників діяльності суб'єктів аграрного бізнесу, досліджено вплив організаційно-правової форми господарювання на фінансові результати діяльності суб'єктів

аграрного бізнесу, визначено пріоритети суб'єктів аграрного бізнесу та їх врахування в процесі інтеграції.

За результатами дослідження встановлено, що у Сумській області упродовж 2010-2018 років спостерігалася тенденція до збільшення чисельності суб'єктів господарювання – виробників сільськогосподарської продукції. Станом на 1 січня 2019 року в області зареєстровано сільськогосподарських підприємств 385, з яких належали до інтегрованих структур – 82, фермерських господарств – 652, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – 48. При цьому частина сільськогосподарської продукції вироблялася домогосподарствами населення, чисельність яких перевищувала 120 тисяч.

Аналіз обсягів виробництва продукції сільського, лісового та рибного господарства Сумської області за категоріями виробників, засвідчили чітку тенденцію до зростання та стабілізації виробництва сільськогосподарськими підприємствами продукції та зворотню тенденцію відносно господарств населення. Встановлено, що частка виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами досягла у 2017 році 67,2%, що на 22,0 п.в. перевищило показник 2000 року. Відповідне зменшення цього показника відбулося в господарствах населення.

Щодо обсягів реалізації продукції (робіт, послуг) великими, середніми, малими та мікропідприємствами в сільському, лісовому та рибному господарстві області, то у 2017 році частка середніх підприємств у загальних обсягах реалізованої продукції (робіт, послуг) досягла 28%, що на 11,2 п.в. перевищує відповідний показник 2010 року, малих підприємств - 33,1% (+21,3 п.в.), мікропідприємств - 28,4% (+17,4 п.в.) (рис. 3).

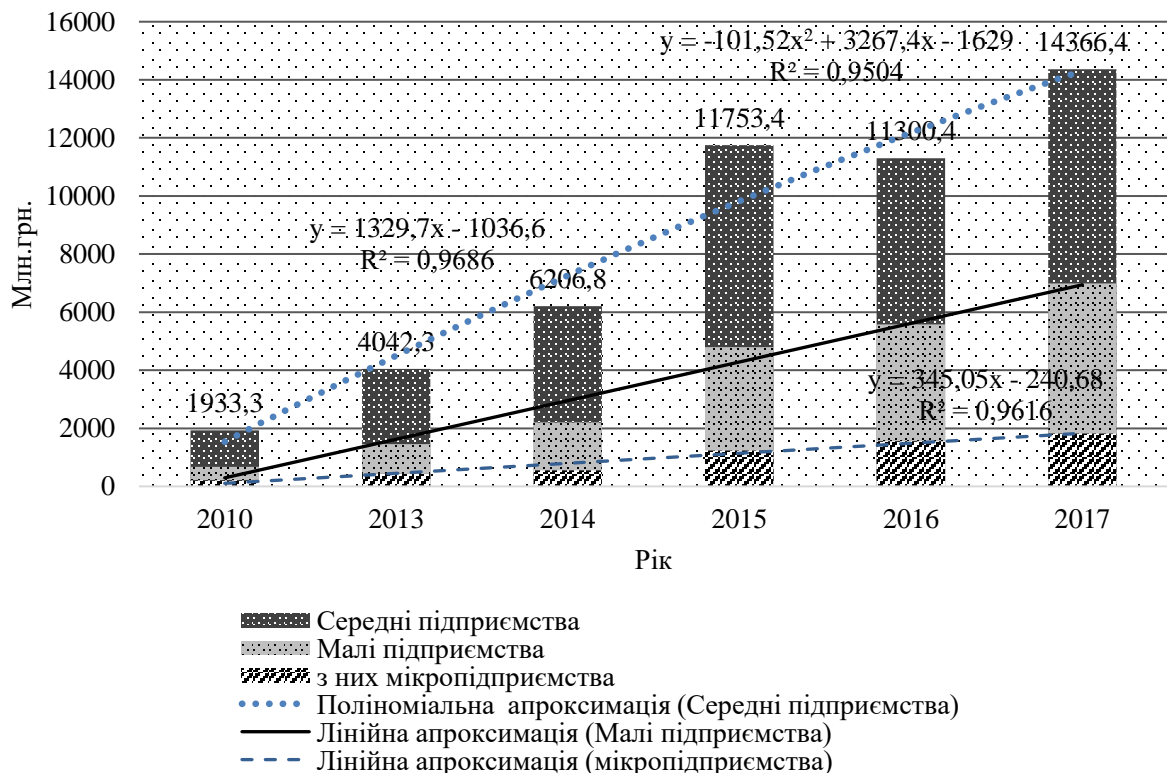

Рис. 3. Аналітичне вирівнювання обсягів реалізованої продукції за категоріями виробників Сумської області

Проведений аналіз використання земельних ресурсів різними категоріями товаровиробників у Сумській області, свідчить, що в кінці 2018 року половина (50,49%) загальної посівної площі використовувалася інтегрованими структурами. Встановлено, що на території Сумської області є райони, в яких окремі інтегровані структури використовували майже всю площу ріллі. Так, в Ямпільському районі така площа досягла 97,2%, Тростянецькому районі – 76,5%, Серединобудському – 63%, Путивльському – 61%, Недригайлівському – 84%, Глухівському – 66%, Білопільському – 76,3%.

Для визначення ефективності господарювання проведено дослідження суб'єктів аграрного сектору Сумської області відносно їх належності до інтегрованих структур. Здійснивши ранжування суб'єктів господарювання за показниками оцінки їх майнового стану залежно від їх участі в інтеграційних процесах, встановлено, що високий рівень показників оцінки майнового стану спостерігається в більшості інтегрованих структур, а також окремих самостійних суб'єктів господарювання. На основі узагальнених результатів ранжування суб'єктів господарювання за визначеними показниками ефективності діяльності залежно від їх участі в інтеграційних процесах встановлено, що високі та середні показники здебільшого мають самостійні суб'єкти господарювання (рис. 4).

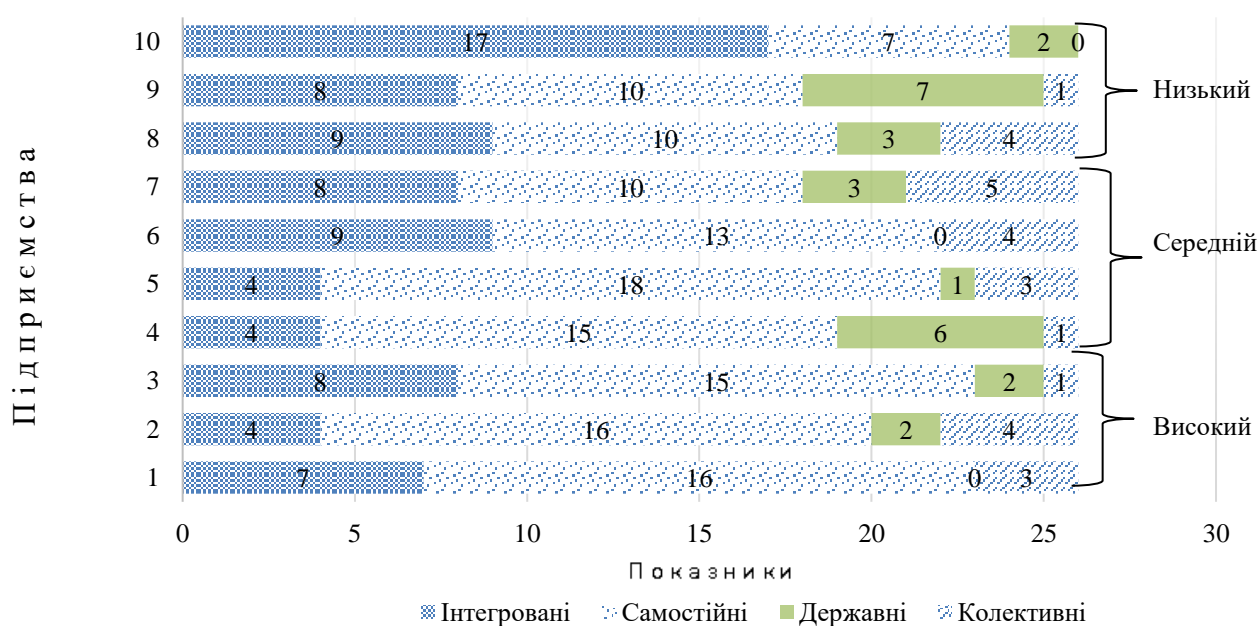

Рис. 4. Графічна інтерпретація результатів ранжування суб'єктів господарювання різних форм власності за показниками ефективності діяльності залежно від їх участі в інтеграційних процесах

У процесі дослідження варіативності здійснення інтеграційних процесів суб'єктами господарювання на основі методу аналізу ієрархій, встановлено, що першим локальним пріоритетом є фінансово-економічний та виробничий із найвищим значенням порівняно з іншими пріоритетами (табл. 1).

Таблиця 1

Зведена матриця пріоритетів в залежності від форми інтеграційної структури

Номер рядка	Колективна думка	Соціальні	Екологічні	Фінансово-економічні та виробничі	Управлінські	Політичні / державні	Технологічні	Вектор глобальних пріоритетів
		0,25	0,15	0,29	0,15	0,07	0,10	
1	Кооператив	0,686	0,643	0,125	0,067	0,615	0,065	0,357
2	Холдинг	0,080	0,088	0,722	0,292	0,254	0,674	0,373
3	Кластер	0,234	0,269	0,152	0,641	0,131	0,261	0,270

На підставі експертної думки та результатів попарних порівнянь запропонованих альтернатив, визначено вектор глобальних пріоритетів, за яким найвище значення цього показника має холдинг, далі - кооператив та кластер. Встановлено, що запропоновані альтернативи значно відрізняються від узагальненої експертної думки, щодо оптимальної форми інтегрованої структури, яка б забезпечила розвиток інших зацікавлених в інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу. Встановлено, що такою структурою є кластер.

У третьому розділі – «Обґрунтування вибору форми інтегрованої структури з урахуванням пріоритетів суб'єктів аграрного бізнесу» – обґрунтовано основні методологічні підходи до визначення ширини інтеграційного каналу підприємства-інтегратора, досліджено та обґрунтовано вплив дифузії інновацій на розвиток інтегрованої структури, запропонована інтеграційна модель розвитку суб'єктів аграрного бізнесу Сумської області.

При дослідженні мікропросторової інтеграції мікро- та малих підприємств до суб'єктів господарювання-інтеграторів, встановлено, що можливості останнього залежать від ширини інтеграційного каналу. Цей показник є індивідуальним та залежить від можливостей підприємства-інтегратора та суб'єкта інтеграції (табл. 2).

Таблиця 2

Формування ширини інтеграційного каналу

Суб'єкт інтеграції		Підприємство-інтегратор	
Можливості	Обмежуючий фактор	Можливості	Обмежуючий фактор
Виробництво	вид продукції; обсяг продукції; якість продукції; наявні трудові ресурси	Переробка	обсяг переробки
		Зберігання	обсяг зберігання
		Реалізація	обсяг реалізації

Ширину інтеграційного каналу можемо описати такою відповідністю:

$$\sum_{j \in A_0} X_j = \sum_{j \in A_1} P_j \quad (1)$$

де, X_j – виробничі потужності; A_0 – множина видів продукції; P_j – потужність переробки j -го виду продукції; A_1 – множина видів переробки

Встановлено, що в процесі інтеграції до вертикально інтегрованої структури, зокрема холдингу, відбувається заміщення функцій управління суб'єкта інтеграції на відповідні функції інтегрованої структури. При цьому, може відбуватися зміна передбачуваного вектору розвитку, в тому числі зменшення часток соціального та екологічного локальних пріоритетів, що своєю чергою впливатиме на скорочення працюючих, зменшення сплати податків та зборів до місцевих бюджетів, підвищення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Визначено, що більш привабливою формою інтеграційної структури, в якій суб'єкт інтеграції матиме змогу досягнути передбачуваного вектору власного розвитку, є кластерна інтеграційна структура, або галузевий інноваційний кластер. В авторському розумінні галузевий інноваційний кластер - це добровільно сформована сукупність підприємств окремо взятої галузі, а також підприємств супутніх галузей, що є взаємопов'язаними системою виробничих відносин, яка функціонує навколо центрів інновацій та технологій, і забезпечує добровільну дифузію інновацій між усіма його учасниками задля підвищення ефективності їх діяльності та забезпечення їх сталого розвитку.

Відмінність галузевого інноваційного кластера від інших форм інтеграції полягає в тому, що учасники кластера не йдуть на повне злиття чи поглинання, а створюють вигідний механізм взаємодії, що дозволяє їм зберегти статус юридичної особи, і при цьому співпрацювати з іншими членами кластера, а також і за його межами. Задля можливості формування галузевого інноваційного кластера точками його зростання мають бути більш фінансово стійкі учасники холдингів, такі як ТОВ «Шалигинське», що належить до холдингу «Росток-холдинг», ПП «Дружба б» - «Кернел», ТОВ «СК-Агро» - «Агротрейд Капітал». У галузі тваринництва точками зростання можуть виступити СВК «Агрофірма «Перше травня», який має розвинене виробництво молока та молочної сировини, ФГ «Натон», яке має розвинені галузі птахівництва та рослинництва. При цьому всі інші суб'єкти господарювання мають змогу стати інтегрованими структурами в кластері.

Також, у кластерній інтегрованій структурі мають бути учасники, які забезпечать дифузію інновацій для інших учасників інтегрованої кластерної структури. Таким є ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарств Північного Сходу Національної академії аграрних наук України», яке спеціалізується в насінництві, а також є племінним підприємством у молочному скотарстві та свинарстві. Завдяки дифузії інновацій кластер забезпечує фінансово-економічну стійкість.

Встановлено, що при функціонуванні кластеру виникає ефект синергії, тобто разом всі його учасники забезпечують власний розвиток кластеру (рис. б).

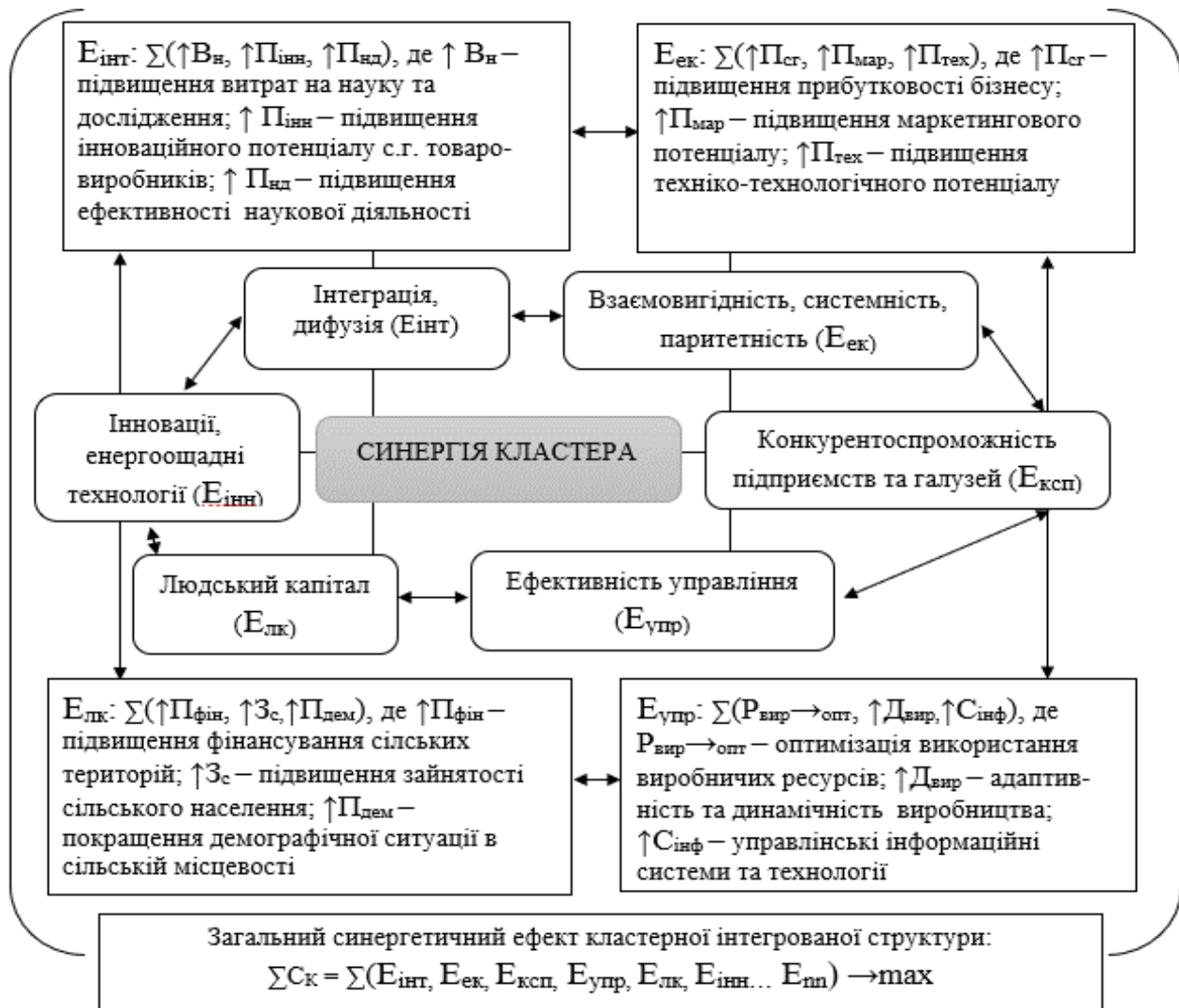

Рис. 5. Концептуальна модель загального синергетичного ефекту в галузевому інноваційному кластері

Визначено, що загальний синергетичний ефект в галузевому інноваційному кластері досягається за рахунок його системних, впорядкованих дій. Загальні управлінські дії в кластерній структурі націлені на підвищення ефективності діяльності підприємств – учасників кластерної структури, через дифузію інновацій та нових технологій, яка спрямовується від точок росту кластеру до всіх інших його учасників.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми визначення впливу інтеграції на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу. Результати дослідження дають змогу зробити висновки теоретичного, методологічного і науково-практичного спрямування, основними серед яких є такі:

1. Обґрунтовано якісну характеристику інтеграційного процесу суб'єктів різних організаційно-правових форм аграрного бізнесу. Конкретизовано види,

напрями та форми інтеграції. Встановлено, що на суб'єктів господарювання впливають чисельні фактори, які виникають в процесі інтеграції, зокрема: зміни у виробничій, фінансово-економічній, управлінській діяльності, соціальній складовій тощо. Аргументовано, що суб'єкти господарювання, які добровільно здійснюють інтеграцію, по-різному проходять такий процес, який здебільшого залежить від організаційно-правової форми суб'єкта інтеграції та інтегрованої структури.

2. Доведено, що процеси інтеграції доцільно досліджувати за допомогою вивчення дифузії. Вона відображає переміщення функціональної сфери від одного до іншого суб'єкта інтеграції, зокрема при запровадженні інновацій, фінансових та інформаційних потоків, управлінні, що, матиме значний вплив на подальший розвиток суб'єкта інтеграції. Детальне вивчення дифузії та прогнозування її наслідків надає змогу суб'єкту інтеграції чітко розуміти наслідки від інтеграції, а також передбачати можливі ризикові ситуації, які можуть виникати під час здійснення запланованих заходів.

3. За результатами дослідження визначено, що організаційно-економічні засади управління інтеграційним процесом є комплексом організаційних та економічних пріоритетів, які охоплюють весь інтеграційний процес, на досягнення яких і націлений суб'єкт господарювання. Ідентифікація та визначення пріоритетів інтеграційного процесу, дозволяє визначитися із загальним вектором розвитку окремих суб'єктів інтеграції, а також найбільш оптимально визначитися із наявними альтернативами форм інтегрованих структур.

4. Встановлено, що за показниками оцінки майнового стану залежно від участі в інтеграційних процесах, високий рівень показників оцінки майнового стану спостерігається в більшості інтегрованих структур, а також окремих самостійних суб'єктів господарювання. Високі та середні показники ефективності господарювання переважають у самостійних суб'єктів господарювання. Проведений аналіз фактичного використання ріллі різними категоріями товаровиробників свідчить, що в Сумській області є райони, в яких інтегровані структури використовують майже всю площу ріллі. Так, в Ямпільському районі частка таких площ досягає 97,2%, Тростянецькому - 76,5%, Серединобудському - 63%, Путивльському - 61%, Недригайлівському - 84%, Глухівському - 66%, Білопільському - 76,3%.

5. У процесі дослідження варіативності здійснення інтеграційних процесів суб'єктами господарювання на основі методу аналізу ієрархій, встановлено, що основним локальним пріоритетом є фінансово-економічний та виробничий із значенням 0,29. Інші локальні пріоритети мають наступні значення: соціальний - 0,25; екологічний та управлінський - 0,15; технологічний - 0,10; політичний (державний) - 0,07.

6. На підставі експертної думки та результатів попарних порівнянь запропонованих альтернатив, визначено вектор глобальних пріоритетів, за яким найвище значення цього показника має холдинг, далі - кооператив та кластер. До пріоритетів холдингу належать технологічний, фінансово-економічний та

виробничий. Кооператив має чітко виражені політичні (державні), соціальні та екологічні пріоритети. Своєю чергою кластер має чітко виражений лише управлінський пріоритет.

7. Встановлено, що кластерна інтегрована структура є більш оптимальною для здійснення інтеграційних процесів суб'єктів аграрного бізнесу. Інтеграційний потенціал у кластері є сукупністю технологічних, організаційно-економічних, інноваційно-інвестиційних, правових, соціально-економічних умов, що створюють основу для досягнення певного синергетичного ефекту від інтеграції. У запропонованій моделі галузевого інноваційного кластера точками росту виступають більш фінансово стійкі учасники – інтегровані холдингові структури, які також є дифузорами інновацій. Загальний синергетичний ефект в інноваційному галузевому кластері досягається за рахунок його системних, впорядкованих дій. Загальні управлінські дії в кластерній структурі націлені на підвищення ефективності діяльності суб'єктів аграрного бізнесу – учасників кластерної структури, через дифузію інновацій та нових технологій, яка спрямовується від точок росту кластеру до всіх інших його учасників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Куценко І. В. Стан та перспективи розвитку інтегрованих аграрних формувань. *Організаційно-економічні аспекти сталого розвитку агропромислового комплексу та сільських територій*: монографія / за ред. І. М. Брюховецького, В. М. Жмайлова, О. М. Маслака. Суми: Сумський національний аграрний університет, 2015. С. 236-242. (*Особистий внесок – досліджено ефективність функціонування великих інтегрованих аграрних формувань та визначено їх частку в загальному об'ємі виробництва сільськогосподарської продукції в АПК України*).

2. Куценко І. В. Ефективність діяльності основних організаційно-правових форм аграрного бізнесу. *Розвиток аграрного бізнесу в Україні* : монографія / за ред. І. М. Брюховецького. Суми: Сумський національний аграрний університет, 2016. С. 50-72. (*Особистий внесок – здійснено оцінку ефективності діяльності суб'єктів аграрного бізнесу різних організаційно-правових форм*).

3. Маслак О. М., Маслак Н. Г., Строченко Н. І., Куценко І. В. Організаційно-економічні аспекти розвитку зернового господарства Сумської області: монографія. Суми: «Сумський національний аграрний університет», 2019. 215 с. (*Особистий внесок – досліджено суб'єкти аграрного бізнесу на ринку зерна Сумської області*).

Статті у наукових фахових виданнях України:

4. Куценко І. В. Інструменти фінансування суб'єктів агропромислового комплексу. *Вісник Сумського НАУ. Серія: Економіка і менеджмент*. 2014. №8(61). С. 88-92.

5. Куценко І. В. Особливості сучасного розвитку інтегрованих аграрних формувань в Україні. *Формування ринкової економіки. Проблеми управління у великотоварних агропромислових формуваннях*: збірник наукових праць. Вип. 33. Київ, 2015. С. 213-220.

6. Куценко І. В. Аналіз форм інтеграції сучасних аграрних компаній. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. Спецвипуск 2015 року* : збірник наукових праць. РВВ Полтавської державної аграрної академії. С. 128-132.

7. Куценко І. В. Розвиток зернової заготівельно-збутової інфраструктури інтегрованих аграрних формувань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. Вип. 14. Одеса: ВД «Гельветика». 2015. С. 155-157.

8. Куценко І. В. Значення інтегрованих аграрних формувань в сільській економіці. *Вісник Сумського НАУ. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. №8(61). С. 88-92.

9. Куценко І. В. Концептуальні основи інтеграційних процесів в аграрному секторі. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2017. Том 22. Випуск 11(64). С. 109-113.

10. Куценко І. В. Виникнення дифузії під час здійснення інтеграційних процесів суб'єктів аграрного сектору економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 68-74.

Стаття у науковому фаховому виданні, включеного до міжнародних наукометричних баз:

11. Maslak A., Kutschenko I. Development of grain market in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 1 Number 2. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2015. P. 77-82. DOI: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2015-1-2-77-82>. (Web of Science). (*Особистий внесок – визначено значення інтегрованих структур на ринку зерна України*),

12. Куценко І. В. Вплив інтеграції на розвиток суб'єктів аграрного сектора економіки. *Agricultural and Resource Economics : International Scientific E-Journal*. 2018. Вип. 4. № 3. С. 86-102. DOI: 10.22004/ag.econ.281752 (Web of Science).

Праці апробаційного характеру:

13. Куценко І. Передумови розвитку великих сільськогосподарських підприємств. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ*. Том І. 2014. С. 352.

14. Куценко І. Оцінка економічної діяльності та перспективи розвитку інтегрованих аграрних формувань на ринку зерна. *Актуальні проблеми сучасної економіки: реалії сьогодення*: матеріали доповідей міжнародної науково-практичної конференції, 6-7 березня 2015 р., м. Ужгород. Ужгород: Видавничий дім «Гальветика», 2015. С. 114-117.

15. Куценко І. Інституційне забезпечення розвитку інтегрованих аграрних формувань в Україні. Економічна теорія: Еволюція парадигми та революційні гіпотези : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 березня 2015 р., м. Київ. Київ: Державний економіко-технологічний університет транспорту, 2015. С. 81-83.

16. Куценко І. Форми інтеграції аграрних компаній в сучасних умовах господарювання. *Формування стратегії розвитку та управління підприємствами АПК в ринкових умовах*: матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 29 квітня 2015 р., м. Полтава. Полтава: РВВПДАА, 2015. С. 50-51.

17. Kutsenko I. The prospects of grain production in Ukraine. *Economics, science, education: integration and synergy*: materials of international scientific and practical conference, 18-21 January 2016, Bratislava. С. 10-11.

18. Куценко І. Тенденції вітчизняного ринку зерна. *Прогнозування та моделювання соціально-економічних процесів сьогодення*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 13-14 січня 2017 р., м. Київ. Київ: Київський економічний науковий центр, 2017. С. 54-56.

19. Куценко І. Перспективи розвитку ринку зерна в Україні. *Економічний потенціал сталого розвитку країни: сучасний стан, тенденції та проблеми відтворення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 грудня 2017 р., м. Львів. Львів: Львівська економічна фундація, 2017. С. 111-114.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

20. Маслак О., Куценко І. Необхідність розвитку зернової логістики в Україні. *Пропозиція*. 2015. №12(245). С. 34-39. (*Особистий внесок – досліджено стан логістичної інфраструктури на ринку зерна*).

21. Маслак О., Куценко І. Особливості українського експорту. *Пропозиція*. 2017. №10. С. 156-158. (*Особистий внесок – досліджено збут вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках*).

АНОТАЦІЯ

Куценко І. В. Вплив інтеграції на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Сумський національний аграрний університет, Суми, 2021.

У дисертаційній роботі узагальнені теоретико-методологічні та науково-практичні аспекти здійснення інтеграційних процесів та визначено механізми впливу інтеграції на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу. Здійснено аналіз діяльності різних суб'єктів аграрного бізнесу та виявлено вплив інтеграційних процесів на їх фінансово-економічні показники.

Розроблено методичний підхід до оцінки впливу інтеграційних процесів на розвиток суб'єктів аграрного бізнесу, що ґрунтується на дослідженні процесу дифузії, визначенні пріоритетів інтеграційного процесу, а також визначенні оптимального вектора власного розвитку суб'єкта інтеграції, обранні оптимальної інтеграційної моделі, що здатна забезпечити досягнення визначених цілей. Запропоновано методичний інструментарій визначення ширини інтеграційного каналу для інтеграційної структури. Ідентифіковано елементи організаційно-економічних засад ефективного функціонування галузевого інноваційного кластера та надано пропозиції щодо його створення з урахуванням можливих точок зростання, які базуються на інтегрованих холдингових структурах.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційний процес, інтегрована структура, розвиток, дифузія, ширина інтеграційного каналу, холдинг, кооператив, галузевий інноваційний кластер.

АННОТАЦІЯ

Куценко И. В. Влияние интеграции на развитие субъектов аграрного бизнеса. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (за видами экономической деятельности). – Сумский национальный аграрный университет, Сумы, 2021.

В диссертационной работе обобщены теоретические и методологические и научно-практические аспекты осуществления интеграционных процессов и определены механизмы влияния интеграции на развитие субъектов аграрного бизнеса.

В работе, на основе проведенного анализа соответствующих видов интеграции, предложено введение дополнительные категории «микространственная агропромышленная интеграция» и «логистическая агропромышленная интеграция». В частности, «микространственная агропромышленная интеграция» определена, как вид агропромышленной интеграции, который предусматривает установление экономических связей между крупными аграрными компаниями с развитой производственной, заготовительно-сбытовой, обслуживающей инфраструктурой и мелкими товаропроизводителями, функционирующими на небольшом расстоянии друг от друга, относительно производства, переработки. При этом будут использоваться производственное, сбытовое, финансовое, образовательное, социальное и логистическое направления интеграции. «Логистическая агропромышленная интеграция» определена, как направление агропромышленной интеграции, предусматривающее совместную деятельность участников интеграционного процесса по транспортировке, первичной обработке (фасовке), складированию, хранению и реализации сельскохозяйственной продукции и продовольствия с использованием соответствующей материально-технической базы (логистической

инфраструктуры) на договорных началах. Логистическое направление агропромышленной интеграции является неотъемлемым элементом в цепях поставки агропродукции от производителей до конечных потребителей.

Установлено, что делегирование участниками интеграционного процесса части выполняемых функций и соответствующих прав и обязанностей образованной интегрированной структуре происходит через диффузию, то есть проникновение различных сфер влияния одного субъекта интегрированной структуры в сферу влияния другого субъекта интегрированной структуры.

Доказано, что диффузия имеет многовекторную направленность, то есть, с компании-интегратора происходит интеграция инновации, поступление финансовых средств, менеджмента и др., но и в обратном направлении также происходит взаимодействие, то есть сельскохозяйственное предприятие - участник интеграции также вносит в общую интегрированную структуру свои изменения и нововведения, а также формирует некоторые собственные управленческие условия и требования, на которых он хотел бы работать в такой структуре. Сформулировано авторское понятие диффузии, которое, в отличие от других, трактуется как многовекторный процесс проникновения финансовых потоков, управленческих полномочий и функций, производственных систем и технологий интегрированной структуры и ее участников.

Определены и предложены преимущества и недостатки интегрированной структуры холдингового типа. Обоснованы преимущества кластерной модели интегрированной структуры. Разработана и предложена концептуальная схема формирования интегрированной кластерной структуры. Установлено, что одним из важнейших эффектов от деятельности кластера выступает диффузия инноваций, на основе которой в его внутренней среде происходит распространение наиболее эффективных инновационных технологий, и уже на их основе происходит внутрикластерная конкуренция между его участниками - отдельно взятыми субъектами хозяйствования. Предложена интеграционная кластерная структура, которая базируется на точках роста, которыми могут быть интегрированы структуры холдингового типа, которые осуществляют свою производственную деятельность с использованием современных инновационных технологий и выступают проводниками таких технологий, обеспечивая их диффузию, назвать как отраслевая интегрированная инновационная кластерная структура, или отраслевой инновационный кластер. Сформулировано авторское определение отраслевого инновационного кластера, которое трактуется как добровольно сформированная совокупность предприятий отдельно взятой отрасли, а также предприятий сопутствующих отраслей, являющихся взаимосвязанными системой производственных отношений, которая функционирует вокруг центров инноваций и технологий, и обеспечивает добровольную диффузию инноваций между всеми его участниками для обеспечения их конкурентоспособности как на внутреннем так и на внешнем рынках и обеспечения их устойчивого развития. Разработана и предложена общая схема интеграционных процессов и диффузии в инновационном отраслевом кластере. Определено, что общий синергический

эффект в инновационном отраслевом кластере достигается за счет системных, упорядоченных действий его управленческой системы.

Ключевые слова: интеграция, интеграционный процесс, интегрированная структура, развитие, диффузия, ширина интеграционного канала, холдинг, кооператив, отраслевой инновационный кластер.

ABSTRACT

Kutsenko I. V. The impact of integration on development of agrarian business' subjects. – Manuscript

Thesis for a Degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (by types of economic activity). – Sumy national agricultural university, Sumy, 2021.

Theoretical-methodological and scientific-practical aspects of integration processes are summarized and the mechanisms of the influence of integration on the development of subjects of agrarian business are defined in the thesis. The analysis of the activities of various subjects of agricultural business is carried out and the influence of integration processes on their financial and economic indicators is revealed.

A methodological approach to assessing the impact of integration processes on the development of agrarian business entities has been developed, based on the study of the diffusion process, determining the priorities of the integration process, as well as determining the optimal vector of its development for the subject of integration, choosing the optimal integration model that can ensure the achievement of certain goals. A methodological toolkit for determining the width of the integration channel for the integration structure is proposed. The elements of the organizational and economic foundations of the effective functioning of the sectoral innovation cluster are identified and proposals are given for its creation, taking into account possible growth points, based on integrated holding structures.

Key words: integration, integration process, integrated structure, development, diffusion, width of the integration channel, holding, cooperative, industry innovation cluster.